

ПРО МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ

Предметом цієї статті є розгляд основних питань управління якістю підготовки студентів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації.

Актуальність даного дослідження визначена проблемами переходу української системи освіти від радянських стандартів до норм функціонування європейських університетів; відсутності незалежної, публічної, якісної експертизи діяльності університетів як освітньої, так і наукової; існування особливої системи підготовки бакалаврів і магістрів, що включає такі складові: “вступ – навчання – оцінювання - видача дипломів – розподіл спеціалістів”; реальної автономії університетів, що визначається законодавчою базою; неузгодженості освітньої і науково-технічної діяльності університетів з вимогами економічного розвитку країни; наявності специфічної триканальної системи фінансування навчання студентів: державної, контрактної і кредитної, що створює умови для корупції та соціальної несправедливості; існування в більшості регіональних університетів атавізму радянської епохи – виховних відділів як основи знищення реальної студентської самостійності.

Таких проблем можна було б назвати ще багато. Нам видається, що їх розгляд достатньою мірою охоплює масштаби перетворень, які потрібно буде провести в освітній системі України для реальної (а не формальної віртуальної) інтеграції нашої країни в європейську спільноту. При цьому звертаємо увагу на те, що вирішення багатьох питань знаходиться не тільки в площинах економічній та законодавчій, але й передусім у менталітеті людей, які, з одного боку, керуються уявленнями часів Радянського союзу, а з іншого - повинні координувати назрілі реформи. Просто настав час переходу

від проголошення гарних, іноді навіть правильних лозунгів до проведення реальних перетворень в основній ланці формування еліти країни.

По-перше, розглянемо питання **економічної доцільності підготовки спеціалістів системою вищої освіти України**. Загальновідомо, що на сьогодні в собівартості основних продуктів, які виробляються в нашій країні, заробітна плата складає від 10 до 15 відсотків. Цей факт однозначно ідентифікує проблему не просто низької заробітної плати, але й відсутності в реального сектору економіки потреби в кваліфікованих кадрах. Феномен, дійсно, незвичайний. У країні, де на 10 тисяч населення 429 чоловік отримують освіту у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації та ще 116 студентів – у навчальних закладах I-II рівнів акредитації, що разом складає понад 5 відсотків, реальний попит на високопрофесійних спеціалістів - випускників вузів фактично відсутній. Нинішня ситуація де-факто означає, що діяльність освітньої системи незначною мірою узгоджується з реальними потребами суспільства. Економіка, в особі реально функціонуючих суб'єктів господарювання, пропонує випускникам зарплату, неадекватну витратам на отриману освіту. Усі заклики чиновників до згуртування освіти і реального сектору економіки марні, доки буде існувати нинішня система підготовки кадрів вищої кваліфікації. Не просто зрозуміти зазначену невідповідність, але усвідомити її і здійснити необхідні перетворення – веління часу. Таким оригінальним способом (низькою заробітною платою) суспільство ставить незадовільну оцінку системі освіти. Це відповідь на те, що вузи не тільки не відреагували на вимоги часу, але й набули якості, відсутньої в радянській системі, – масової корупції, що діє на всіх етапах: від вступу, навчання, оцінювання, випуску, видачі дипломів і до розподілу, причому частково узаконеної через систему при вузівських структур (ліцеї, центри довузівської підготовки). Фактично, створена масова система продажу дипломів, а не освіти і не тільки за гроші батьків, але й за кошти державного бюджету. Виникає закономірне питання: “Чи потрібен випускник університету реальному сектору економіки зокрема і суспільству в цілому?”.

Звертаємо увагу і на фактор потреби випускника безпосередньо державі як чинному гравцю, що відповідає за формування інфраструктури не тільки сучасності, але й майбутнього?

Безперечно, оскільки у вартості кінцевого продукту держава компенсує виробнику податок на додаткову вартість тільки в частині, що не включає заробітну плату і податок на неї, відповідь виникає сама по собі. Звичайно ж, не потрібен. Дійсно, податкова політика, особливо в епоху різких змін, здатна або стимулювати, або навпаки, подавляти збільшення споживання через ріст заробітної плати. За таких умов суспільству необхідно визначитися. Низька зарплата бакалавра чи магістра, більш того відсутність істотної різниці між їх зарплатами і визначають не на словах, а на ділі відношення як промисловості, так і самої держави до головного продукту, виробленого системою освіти. Отже, чи потрібно пишатися двохмільйонною армією студентів університетів і планувати їх збільшення за рахунок державного бюджету, якщо їх вартість на ринку праці – мінімальна заробітна плата? Або, може, оцінити реальні можливості якісної підготовки спеціалістів вищої кваліфікації, спроектувати сучасну модель управління якістю їх підготовки. І нарешті, припинити всеобуч видачі дипломів про вищу освіту.

Покоління людей, які отримали освіту в радянський час, добре пам'ятають відоме твердження про те, що освіта, особливо вища, набувалася на все життя. Саме цим гаслом багатьох людей мотивували до отримання відповідної освіти. Навіть тодішня і збережена донині структура перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів мало що додавала до компетенцій, отриманих у вищих навчальних закладах. Серйозним виключенням з правил всеобуча на той час була система підготовки кандидатів наук. На жаль, сьогодні і вона втратила у своїй більшості системоутворювальні функції генерації еліти країни. Диплом кандидата наук став просто атрибутом освоєння чергової сходинки адміністративного, але не наукового росту людини. Але, якщо радянський час характеризувався

повільним приростом наукових знань і практично незмінною швидкістю виробництва нових технологій, то сьогоденню притаманні діаметрально протилежні характеристики.

Поряд із відзначеним дуже актуальним видається не менш важливе питання **економічної доцільності перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців системою освіти України**. Дійсно, сучасна система перепідготовки і підвищення кваліфікації має настільки застарілі форми організації і безпосереднього змістовного наповнення, що складно вимагати від роботодавців фінансових надходжень у неї. Якщо ж говорити про систему підвищення кваліфікації вчителів, то вона просто не витримує критики. На жаль, ми змушені констатувати, що де-факто в Україні відсутня цілісна система перепідготовки і підвищення кваліфікації спеціалістів вищої категорії, адекватна соціальному замовленню. Коли бізнес стверджує, що в нього немає грошей на підвищення кваліфікації своїх спеціалістів, це означає, що немає смислу вкладати фінансові і тимчасові ресурси в систему, в якість роботи якої він не вірить, немає прозорості, публічності, відкритості - немає інвестицій. Залишилися тільки схеми висмикування державних ресурсів на «потрібне» чи ні підвищення кваліфікації через центри зайнятості або управління освіти і науки обласних державних адміністрацій. Ми повинні зрозуміти, а краще усвідомити, що без побудови гнучкої і професійної системи перепідготовки і підвищення кваліфікації спеціалістів, причому безперервної, ми постійно будемо мати технологічне відставання. Думаємо, що факт такого відставання сьогодні ми маємо. Система чітко продуманих, стимулюючих факторів, негайно запущених у дію державою, ще може врятувати ситуацію. І гарні гасла тут не допоможуть.

Нам видається, що розв'язання зазначених проблем істотно залежить від побудови, по-перше, **моделі державного фінансування підготовки бакалаврів і магістрів та адекватній взаємодії системи освіти з реальними об'єктами господарювання**, по-друге, від побудови сучасної моделі організації навчального процесу в університетах. Розгляд цих

питань, звичайно, знаходиться у площині розгляду загальної моделі підготовки спеціалістів вищої кваліфікації (Рис.1.).

Таким чином, подальший виклад наших результатів буде локалізуватися в площині переходу від моделі чинної до моделі передбаченої, яка, на наш погляд, дозволить не тільки поліпшити систему управління якістю підготовки студентів, але й наблизить українську освітню систему до сучасної європейської або американської (Рис.2.).

Насамперед розглянемо Рис. 1, на якому представлені основні гравці, їх базові рольові функції та зв'язки між ними. Ця модель дозволить проаналізувати поточну ситуацію в галузі підготовки спеціалістів вищої кваліфікації, виявити основні проблеми в якості підготовки “продукту”, що випускається вузами, а також спробувати окреслити шляхи її трансформування. Представлений рисунок демонструє три види зв'язків – слабкі, середні, сильні. Їхнє виділення важливе не тільки з погляду взаємодії основних дійових осіб, але й розуміння того, на що варто звернути увагу, а що необхідно змінювати. Наприклад, слабкий зворотній і сильний прямий зв'язки МОНУ та університетів свідчать про фактичну відсутність автономії вузу і разом з тим можливості ректора одноосібно керувати установою без урахування думки вченої ради, а точніше, прикриватися результатами “демократичних голосувань”. Така ситуація влаштовує еліту МОНУ та університетів, оскільки ректор реально залежить тільки від думки Міністра. За такої схеми взаємодії зміна “господаря” університету відбувається тоді і тільки тоді, коли волюнтаризм особистих рішень, що приймаються керівником, стає зрозумілим усім, уключаючи міністерських чиновників. Про яку якість підготовки фахівців може йти мова, якщо механізм рішень, що приймаються, у тому числі й з відкриття нових спеціальностей, їх ліцензування, акредитації, відбувається на основі особистих стосунків і маніпуляцій інформацією про основні характеристики функціонування університету? Таким чином, рівень сили зв'язків, представлених на Рис. 1, має величезне значення, що і підтверджує попередній конкретний приклад.

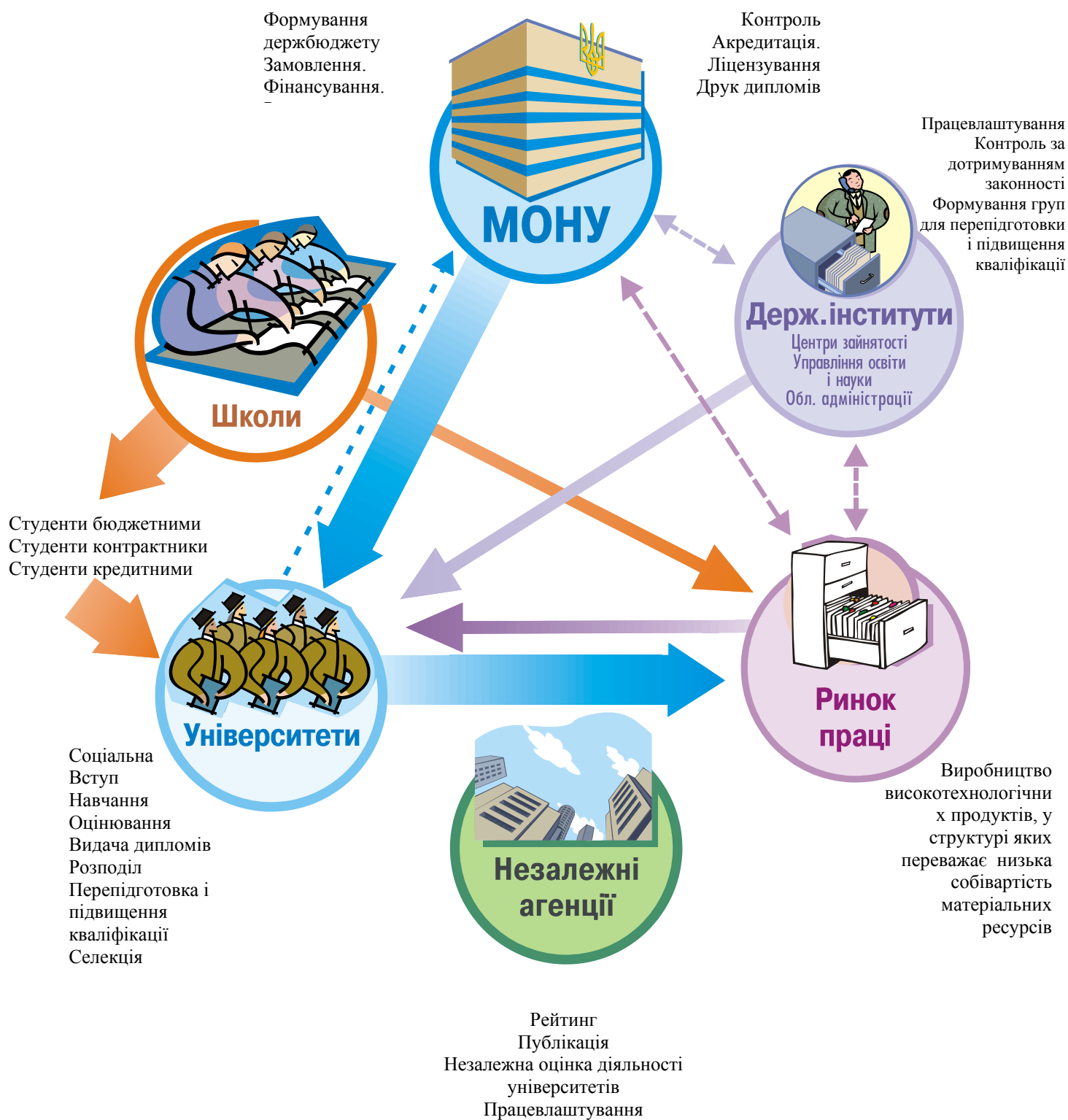

Рис.1 Основні рольові функції учасників чинної освітньої системи України

Не маючи можливості в межах однієї статті розглянути всі ролі основних об'єктів, зупинимося на деяких з них.

Звернімо увагу на повну відсутність формалізованих зв'язків об'єкта “Незалежні агентства” з іншими дійовими особами. Ця реалія зайвий раз показує, що МОНУ не поспішає делегувати частину своїх, сформованих ще в радянський час повноважень публічним структурам, а університети не “горять бажанням” піддаватися процедурам відкритої, чесної, публічної експертизи своєї діяльності. І це, дійсно, проблема якості підготовки студентів. Так, спроби МОНУ змінити ситуацію почали виявлятися, по-перше, через намір створити спостережливі ради при вузах. А по-друге, через створення національного агентства з тестування бажаючих вступити в університети. Але, якщо подивитися на відповідне рішення колегії МОНУ з першого питання, то закономірно виникає інше, як можна доручати тим, за ким необхідно стежити (йдеться про ректора), формувати відповідні спостережливі структури? У результаті буде сформована ще одна приректорська структура, що допомагатиме “прикривати” “потрібні” рішення. Необхідно чітко продумати механізм реалізації “благих” ідей. Інакше ми знову отримаємо профанацію в реалізації поставлених задач. Необхідно на законодавчому рівні включити в систему освіти незалежні агентства в ролі основного об'єкта, що забезпечуватиме баланс в якості підготовки студентів, передавши їм частину повноважень (Рис.2.).

Повертаючись до питання дисбалансу взаємовідношень МОНУ та університетів, зазначаємо, що необхідно забезпечити реальну **автономію** вузу. Наголошуємо, вузу, а не ректора. Потрібні законодавчі кроки, за прикладом польських, де чітко урівноважені можливості виконавчої влади університету з повноваженнями вчених рад різних рівнів, у тому числі і через жорсткі обмеження термінів перебування осіб на одній посаді. Якість підготовки студентів прямо залежить від ступеня динамічності розвитку вузу. Перебування ректора на посту більше семи років спричиняє появу відповідного клану, домінантою якого є вирішення задач іншого порядку.

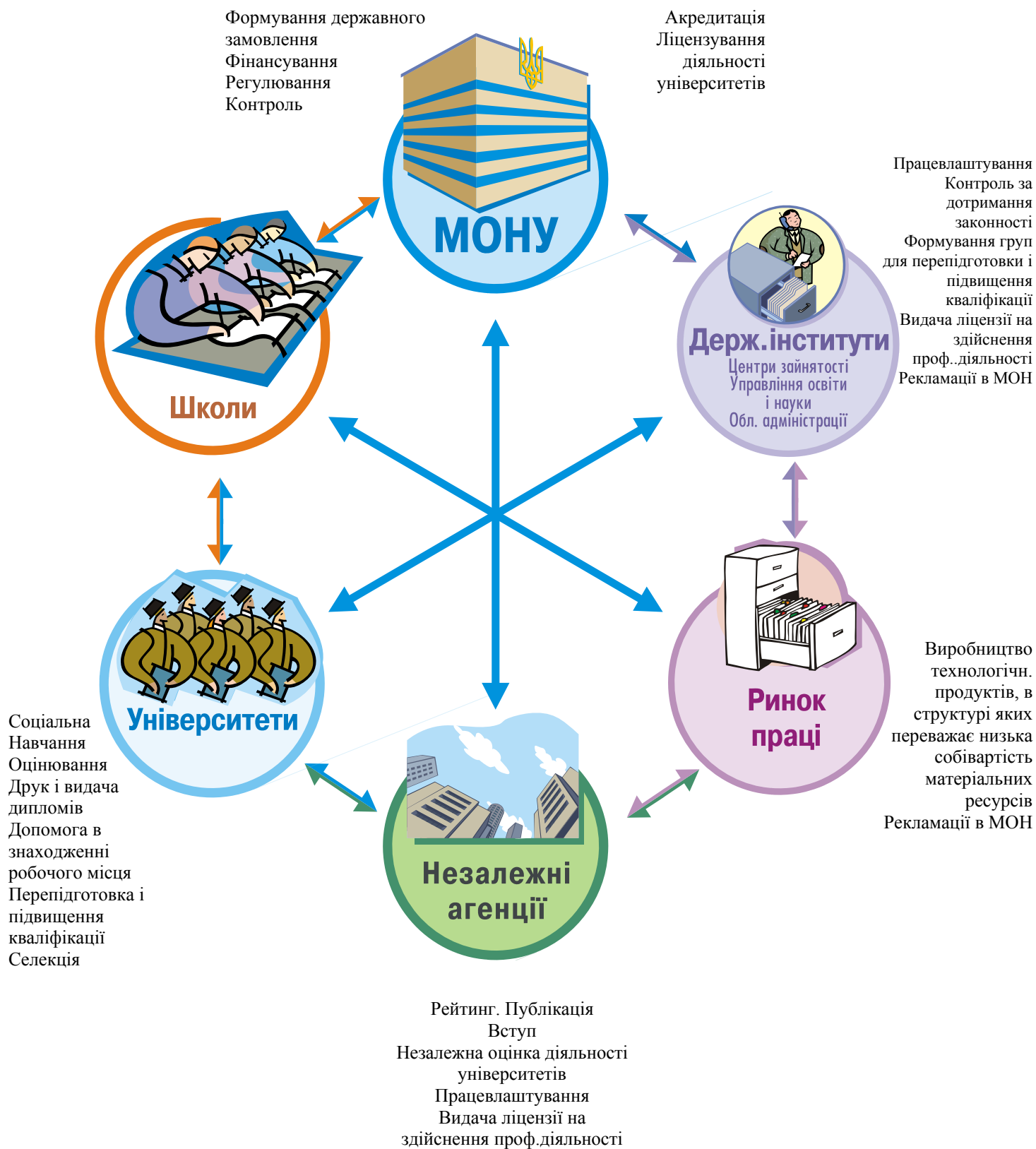

Рис.2. Основні рольові функції учасників передбачуваної освітньої системи України

Звернімо увагу також і на аспект **ліцензування діяльності освітніх установ** МОН. Дійсно, ця рольова функція повинна залишитися за МОНУ з акцентом на дослідженні ресурсів університету (матеріально-технічних, кадрових, організаційних і т.і.). Але залишати цей напрям без зворотнього зв'язку, так як це відбувається зараз, означає не тільки втрату контролю якості, але й реального зв'язку з потребами суспільства. Тому, на наш погляд, дуже важливо делегувати об'єкту “Державні інститути” функцію **ліцензування професійної діяльності випускників**. Таким чином, наявність диплому повинна бути тільки необхідною умовою для здійснення професійної діяльності. Випускникові вузу необхідно буде отримувати ще й ліцензію. Для цього він проходитиме тестування в спеціально створених державою комісіях. І якщо система тестування виявляє певну кількість, наприклад 5, рекламцій з даної спеціальності вузу, то МОНУ зобов'язано анулювати акредитацію цього вузу з підготовки фахівців відповідної спеціальності. Як бачимо, система управління якістю замикається в межах контролю компетенцій бакалаврів і магістрів незалежними об'єктами. Аналогічно можна приймати рекламції на спеціалістів від підприємств, де ліцензування професійної діяльності недоцільно.

Як відзначалося, сучасна модель взаємодії системи підготовки спеціалістів вищої кваліфікації та реального сектора економіки просто не витримує жодної критики. Дійсно, система вищої освіти, крім освітньої функції, відіграє істотну **соціальну** роль. Це буфер між випускниками шкіл та ринком праці. Не може реальний ринок праці одномоментно переварити біля мільйона випускників шкіл, яким притаманні приблизно рівні професійні компетенції. Необхідно провести **селекцію**. Необхідно “розчинити” найбільш талановиту частину випускників у системі вищої освіти, дати їм шанс реалізувати свої творчі амбіції і в кінцевому результаті сформувати еліту суспільства, реально затребувану ринком праці через високу зарплату. Чи розуміють університети цю роль? І, якщо

розуміють, то що роблять для реалізації цієї ролі? Скажімо, в університеті Глазго (Каледонія) навчання на 1 курсі присвячено фактично вирівнюванню, адаптації і відбору студентів, які зможуть отримати кваліфікацію бакалавра на наступних курсах. Цей університет гордий з того, що за останні 20 років його контингент істотно зріс – з 36 до 52 відсотків випускників шкіл. Так, при цьому виникла проблема неоднорідності контингенту першого курсу. Однак, зробивши акцент на соціальній складовій для студентів 1-го курсу, адміністрація розв'язує проблеми не тільки адаптації, вирівнювання і селекції, забезпечивши відповідні умови та включивши в цей процес значну кількість кращих учителів шкіл, але й формуючи стійку мотивацію освітньої діяльності своїх першокурсників. Саме такий підхід забезпечує можливість побудови усвідомленої власної траєкторії навчання на старших курсах. Крім Києво-Могилянської академії, яка реалізує названий підхід тільки в першому семестрі, ми не знаємо жодного українського вузу, котрий цілеспрямовано реалізує свої соціальні селективні ролі. Таким чином, ще раз наголошуємо, що важлива не тільки роль, але й ступінь, глибина її реалізації тим або іншим об'єктом. А це, звичайно ж, залежить від моделі організації навчального процесу.

Тепер розглянемо моделі фінансування. Потрібно розрізняти моделі фінансування навчання студента і фінансування діяльності університету. На жаль, більшість спеціалістів їх не розрізняє, що й призводить до сплутування понять, категорій, а в підсумку має суттєвий вплив на якість підготовки студентів. Таке сплутування є природним наслідком сприйняття радянської освітньої системи як єдино можливої форми існування сучасної української освітньої системи. Будь-які дискусії про інтеграцію нашої освітньої системи в європейську модель навіть через підписання Болонської угоди, навіть через введення кредитно-модульної системи нічого не змінять. Сутність, контент нашої освіти, а як наслідок його якість не зміняться. При нострифікації конкретних дипломів конкретних спеціалістів будуть серйозні проблеми.

Коли кількість таких НП досягне значної цифри, ми знову із стану **ейфорії перейдемо до стану пошуку винних**. Ця проблема тісно пов'язана із системою управління якістю підготовки студентів. Необхідні серйозні системні рішення. Вони знаходяться насамперед в площині зміни структури бюджету університету, де основними складовими повинні стати не тільки надходження від навчання, але й кошти від наукових фундаментальних та прикладних досліджень, а також від грантів і донорів. Побудова такої моделі (рис. 3) з'єднає воєдино непов'язані сьогодні процеси навчання, наукових досліджень та потреб суспільства. Повинна змінитися ідеологія функціонування вузу. Що ж стосується безпосередньо багатоканальної системи фінансування підготовки студентів, чинної в Україні, її необхідно негайно змінювати. Народжена під час будівництва незалежної України, у той час, коли проблема якості навчання була розчинена в проблемі простого виживання вузу, існуюча і донині система продажу дипломів нівелює не тільки базові цінності країни, але й руйнує її економічний потенціал. На наш погляд, у ситуації зі студентами з різними формами оплати за навчання, найкращим вибором можуть бути дві полярні моделі. Наприклад, **модель американська**, де навчання повністю є платним. Однак рішення університету про вступ конкретної людини дає їй право на отримання пільгового кредиту в банку, повернення якого здійснюється лише після закінчення навчання. Вартість навчання, порівняно з Україною, величезна. Такий підхід стимулює конкретного студента отримати освіту, а не просто диплом. Причому освіту якісну, що гарантує успішну й ефективну професійну діяльність. Бюджети, уключаючи федеральний, штату, місцевий, за спеціально підготовленими проектами здійснюють інвестування

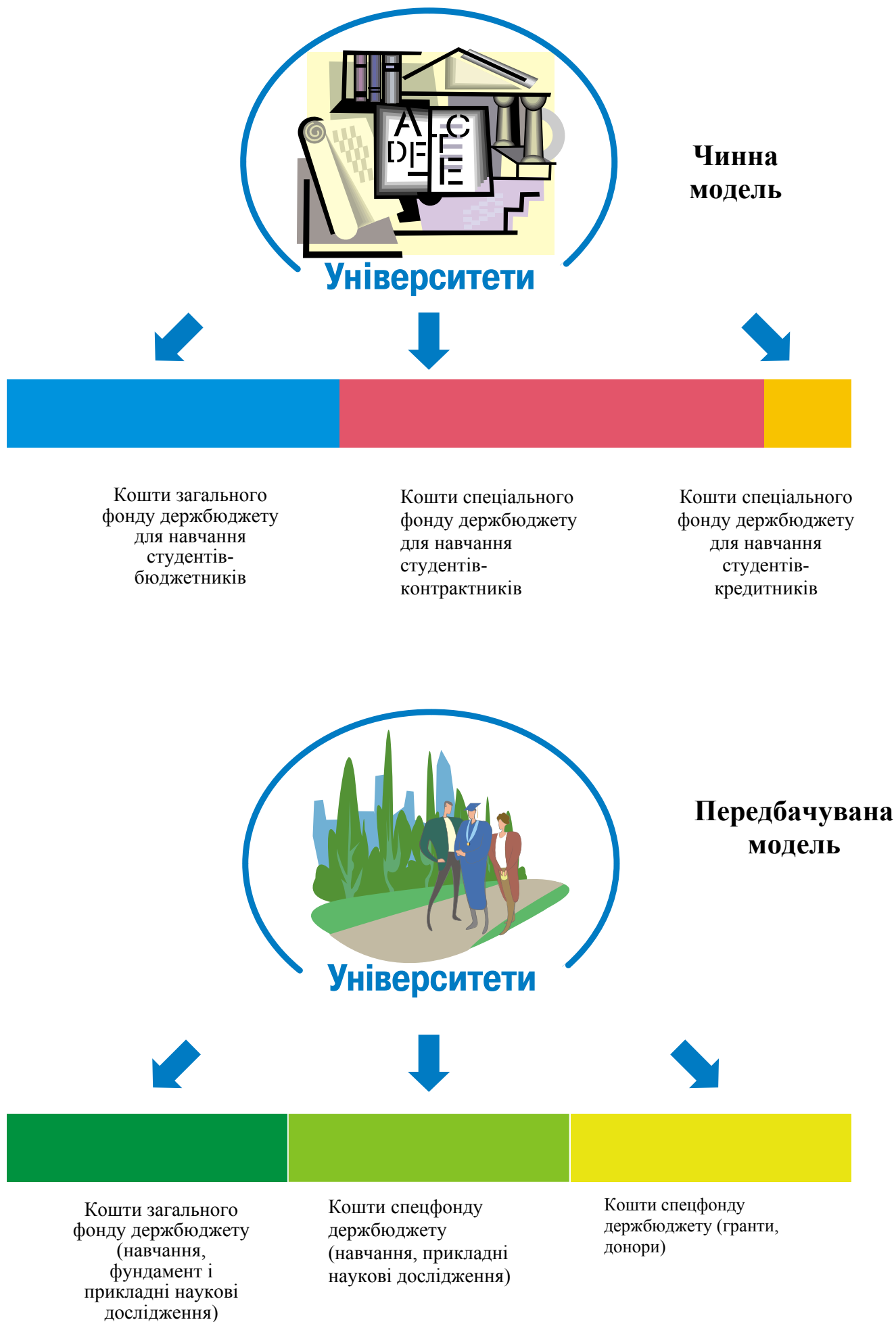

Рис.3. Моделі бюджету університету

університетів. Участь у таких інвестиціях беруть і донори, які, відгукуючись на відкритість діяльності вузу і не бажаючи переучувати запрошених спеціалістів, з великим бажанням допомагають університетам фінансово. При цьому дотримується жорстокий контроль за цільовим використанням інвестиційних коштів.

Ще одним серйозним аспектом діяльності як вузу, так і викладачів і студентів виступає пошук програм для отримання грантів на здійснення конкретної освітньої чи наукової діяльності, що суттєво впливає на якість освітніх і наукових аспектів діяльності університету. Таким чином, реальний бюджет звичайного американського вузу має три основні складові, які і забезпечують його функціонування.

Європейська модель передбачає відсутність сплати за навчання для всіх студентів, уключаючи іноземців. Забезпечується однаковий доступ до якісного навчання, будується освітня піраміда з максимально великим діаметром підвалин. Держава свідомо бере на себе тягар інвестицій для майбутнього. Але в основному цих коштів університету вистачає тільки на зарплату (причому у Франції Міністерство освіти безпосередньо сплачує контракти викладачам). Решта функціонування вузу забезпечується джерелами, аналогічними американському варіанту. Україні прийдеться визначитися. Думаємо, що модель, яку нині реалізує МОНУ, пов'язану з різким збільшенням заробітної плати, змусить українські університети негайно перейти до трьох джерел формування своїх бюджетів, причому збалансованим за їх обсягами.

Великі зарплати професури на фоні неможливості різкої зміни вартості навчання – кращий, але тяжкий шлях трансформації функціонування вузів України. Наявність і баланс трьох складових бюджету вузу істотно покращить якість підготовки студентів, оскільки змусить викладачів у ході пошуку додаткових джерел фінансування займатися реально затребуваними певним сектором економіки фундаментальними та прикладними розробками, а також залучати до цієї діяльності студентів. Вузам прийдеться постійно

корегувати зміст навчальних курсів, наближаючи їх до останніх досягнень науки і нових технологій. Не вигідно стане створювати псевдонаукові лабораторії для звітів, проводити псевдонаукові конференції. Існуюча практика друку дипломів не тільки принижує гідність університетів та позначає фінансові інтереси об'єктів, але й головне, нівелює публічний рейтинг вузів і, як наслідок, знищує неповторність, ексклюзивність кожного вищого навчального закладу.

Побудована модель, на наш погляд, репрезентує можливий шлях переходу, можливі трансформації, які необхідно пройти освітній системі нашої країни. Альтернативних шляхів для серйозної зміни системи управління якістю підготовки майбутньої еліти країни просто немає. Звичайно ж, усе відзначене неможливо без зміни самої моделі організації навчального процесу в університетах, яка є серцевиною, ядром системи управління якістю підготовки бакалаврів і магістрів.

Очевидно, сучасна модель організації навчального процесу практично всіх вузів України, крім Києво-Могилянської академії та ще кількох провідних вузів, на жаль, є простим продовженням шкільної, а точніше, школярської системи навчання. Класно-урочна система організації навчання – основний інструмент управління процесом підготовки кадрів вищої кваліфікації в наших вузах. Повна відсутність можливості конструювати свою освітню траєкторію починається зі вступом. Дійсно, абітурієнт вступає на факультет, де представлена конкретна група професійних напрямів, з наступною можливістю скорегувати свій вибір, але на вузький напрям, що визначається конкретною спеціальністю і спеціалізацією. Деканат з перших днів регламентує йому жорсткий розклад без альтернатив. Відсутність вибору призводить до того, що звичка, коли за тебе вирішують, стає нормою. Замість еліти, суспільство отримує сіру масу так званих службовців. Народження індивідуальності підміняється посиленням виховної роботи відповідних адміністративних підрозділів університету та цілеспрямованим формуванням суспільної свідомості студентів. А далі – розквіт

адміністративної художньої самодіяльності, проведення “потрібних” суспільно-політичних заходів тощо. Замість професіонала, здатного генерувати нові знання та технології, організувати виробництво і відкриття нових робочих місць, платити податки, ми формуємо суспільну особистість, сформовану в дусі кращих радянських традицій. Без розуміння того, що краща громадянська позиція – професіоналізм та сплата податків, ми ніколи не побудуємо системи якості підготовки студентів. Дійсно, приблизно 45 кредитів в сучасних міністерських навчальних планах віддано філософії, культорології, фізичній культурі тощо, речам, дисциплінам, що жодним чином не сприяють формуванню майбутньої еліти країни. Повірте, не страждають американські студенти від відсутності фізкультури в їх навчальних планах. Адміністрація вузів забезпечує їх спортивними комплексами для власного фізичного розвитку. Вибір – іти туди чи ні - справа кожного. Вибір – інструмент створення індивідуальності. Не повинен міністр прописувати 13 кредитів для обов'язкового відвідування фізкультури. Наприклад, Києво-Могилянська академія знайшла вихід, віддавши всі кредити на псевдо потрібні дисципліни для вивчення іноземних мов. Це вкрай важлива компетенція майбутнього фахівця.

Не менш важливим аспектом, що впливає на якість підготовки студентів, є аудиторне навантаження викладачів. Думаємо, кожен штатний професор знає, що неможливо забезпечити якість, а не “халтуру” в чинній системі з навантаженням від 800 до 1200 годин. Це нонсенс, на який усі закривають очі. Тому вирішення цього питання повинно бути першочерговим у забезпеченні якості підготовки майбутньої еліти країни.

Таким чином, без кардинальних змін в організації навчального процесу ми не покращимо систему якості. Можливою моделлю навчального процесу може бути модель, запроваджена Києво-Могилянською академією, де поняття академічної групи зникло з появою групи навчальної.

На жаль, межі цієї статі не дозволяють деталізувати всі аспекти проблеми, але це й не важливо. Є відповідні Інтернет-посилання. Головне,

необхідно зрозуміти, що негайно потрібен серйозний, капітальний ремонт усієї будівлі системи освіти України і перехід до сучасних моделей, що забезпечують наявність адекватної системи управління якістю підготовки майбутнього нашої країни.

Ще одним, не менш важливим питанням, є «відкритість» університетів. Ринок праці повинен знати все про діяльності вищого навчального закладу, бачити не тільки процеси функціонування університету, але й принципи прийняття рішень. Топ-менеджери підприємств й установ повинні мати можливість відслідковувати навчання конкретних студентів. Тільки тоді може йти мова про інвестиції, як в університет, так й у конкретних майбутніх фахівців. Ринок праці повинен довіряти вузам. Обов'язковими повинні стати відкриті публікації про основні параметри діяльності вищого навчального закладу. Це повинен бути нормативно обумовлений документ, визначений міністерством освіти і науки України. І для цього багато не треба. Сьогодні існують Інтернет-технології, що на високому рівні можуть підтримати необхідні процеси.

Список літератури

1. Співаковський О.В., Глущенко О.О., Кудас Н.А., Федорова Я.Б., Чаловська Н.М., Щедролосьєв Д.Є. Інформаційні технології в управлінні вищими навчальними закладами: Методичний посібник. – Херсон: Айлант, 2005. – 152 с.
2. Гуржий А.Н., Кривцов В.С., Кулик А.С., Мирная Е.В., Нечипорук Н.В., Чухрай А.Г. Информационно-аналитические модели управления техническими высшими учебными заведениями. – Харьков: Нац. аэрокосм. ун-т «Харьковский авиационный институт», 2004. – 387 с.
3. Рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 24 березня 2004 долі, Протокол № 3/2 -4.